

№14 лекция. Этнографиялық халық білімі жайлы бағдарлама жасау.

Мақсаты: Тақырыптың зерттелу аумағына қарай зерттеулер жүргізу. Этнографиялық зерттеу түрлерін пайдалану арқылы халық білімі туралы деректер жинауды үйрету болып табылады.

Кілт сөздер: халық ветеринариясы, ономастика, антропонимдер, топонимдер, гидронимдер, этнонимдер.

Дәрістің жоспары:

1. Халықтық білім сипаттамасы.
2. Негізгі әдістемелік ережелер.
3. Этнологиялық материалдарды жинақтау.

Халықтық білім – этнографияның маңызды, бірақ әзірге аз зерттелінген саласы. Бұл сала көптеген ұрпақтардың тәжірибесі арқылы жинақталып, табиғат заңдылықтарын зерттеу және көпғасырлық еңбектің арқасында келеді. Этнографтардың аға ұрпақтардан жинап алған мәліметтері тек қана ғылыми қызығушылық емес, үлкен тәжірибелік маңызға ие.

I. Халық медицинасы:

Ел ішінен шыққан атақты тәуіптер мен емшілер, оларға халықтың көзқарасы:

- сынықшылар;
- бақсылық;
- ел ішінде болған атақты бақсылар, олардың, емдеу тәсілдері;
- бақсылық құралдары (қобыз, қамшы);
- қазіргі кезде бақсылықпен айналысып жүрген адамдар.

II. Халық ветеринариясы.

17.1. Мал емдеудің дәстүрлері, рәсімдері: мал пішу, мал ауруларының түрлері, оларды емдеу жолдары.

III. Халық астрономиясы.

18.1. Ел ішіндегі ауа райын болжаушылар мен жұлдызшылар; қазақша жұлдыз атаулары, ай, жыл, мүшелге бөлу т.с.с. қазақша жыл санау.

IV. Дәстүрлі күнтізбе. 12 жастық мүшел. Мұсылман күнтізбесін қолдану.

V. Уақытты өлшеу бірліктері: (ет пісірім, бие сауым, жыл, ай т.б.)

VI. Қашықтықты өлшеу бірлігі: ит өлген жер, ат шаптырым жер, бір көш т.б.

VII. Өсімдіктердің, жануарлардың, аңдардың халықтық атауы.

VIII. Ономастика – антропонимдер, топонимдер, гидронимдер, этнонимдер.

IX. Көшенің, қыстаудың, ферманың, қоныстың, бейіттің атауы.

Этнографиялық тәжірибенің мақсаты: біріншіден, студенттердің дәріс және семинар сабақтарында алған білімін бекіту. Екіншіден, тәжірибеші-студент экспедиция жұмыстарына қатыса отырып, далалық жағдайдағы еңбекті ұйымдастыру мен кәсіби-этнограф дағдыларын қалыптастыру. Үшіншіден, этнографияны игеруге көңіл аударған студент-тәжірибешілердің алдына ғылыми тапсырмалар қойып, кәсіби дағдыларын қалыптастырып, олардың ғылым жолына баруына алғышарттар жасайды. Студенттердің ғылыми жұмыспен айналыса бастауы, студенттердің ғылыми конференцияларға қатысып мақала беруімен басталады.

Студенттерді тәрбиелеуде этнографиялық тәжірибенің баға жетпес маңызы, студенттерді жергілікті халықтың тарихы, мәдениеті, әдет-ғұрыптары, қайталанбас қоғамдық тұрмыс-салттарымен танысу барысында арта түседі.

Этнографиялық тәжірибе адамдармен тіл табысуға, әңгімелесу дағдыларын игеруге, тәжірибешілердің қоғамдық-саяси сұрақтарға байланысты дәріс оқу, мұның бәрі жоғары педогогикалық дайындық болып саналады.

Этнографиялық зерттеу жүргізілетін аймақ жөнінде мәліметтер жинау ең маңызды іс болып табылады. Гуманитарлық ғылымдардың өзге салаларының ішінде этнографияның өзгешелігі ең алдымен бастапқы фундаментальды дайындығын, яғни нақты тақырыпты анықтап алу, зерттеудің бағдарламасы мен әдістемесін құрастырып алу, тоериялық білімді игерген болуы керек. Алдын ала дайындықсыз далалық тәжірибеге шығудың да қажеті жоқ.

Негізгі әдістемелік ережелер

Далалық этнографиялық зерттеулер жүргізілетін тәжірибелер барысында материал жинақтаудың екі негізгі тәсілі қолданылады: тұрақты және маусымдық.

I. Тұрақты тәсілмен этнографиялық зерттеу әдістерін жүргізу – өз алдына сол зерттелетін аймақтағы этникалық топтың ішінде неғұрлым ұзақ уақыт тіршілік етуге бейімделу. Мол мәліметтер, материалдар жинақтау болып табылады.

II. Маусымдық тәсілдің ерекшелігі жоспар бойынша көбінесе қысқа уақыт ішінде маңызды мәселелерді қарастырып, далалық материалдарды жедел жинақтауға мүмкіндік береді.

Маусымдық экспедицияда этностың өмірі жайлы материалдарды жинақтау екі тәсілмен жүргізілуі мүмкін: маршрутты және шоғырланған.

Маршрутты зерттеу жүргізу экспедицияның қозғалысын «желілік» маршруттағы тәсілмен жүріп отыру немесе әр тоқтаған аялдамада екі-үш күн

болып материалдар жинақтаумен жүргізіледі. Ал шоғырланған тәсіл, зерттеу барысында басты базалық пунктінi (белгiлi бiр елдi мекен) негiзгi зерттеу объектiсiне алып, ал қалған көршiлес ауылдарды сол жиналған материалдарды бекiтiп, салыстырып алуға жеңiл-желпi қарастырылады.

Далалық этнографиялық тәжiрибе қажеттi материалдарды жинақтап, ғылыми бiлiмдi молайту үшiн келесiдей тәсiлдердi қолданады.

1. Байқау әдiсi халық тiршiлiгiнiң әр жақты қырларын көрсететiн нақты материалдарды жинақтауға мүмкiндiк бередi. Оның iшiнде өмiр сүру жағдайы, жергiлiктi халықтың мiнез-құлық ерекшелiктерi, тұрмысы осының бәрi iскер этнограф үшiн таптырмас материал болып табылады. Әрбiр этнографтың далалық жазбаларда немесе басқа да құжаттарда ескерiлмеген барлық байқаған ойлары (дүниелерi) оның күнделiгiнде қамтылуы қажет.

2. Сұрақ-жауап әдiсi – этнографтың таңдап алынған ақпарат берушiмен немесе жергiлiктi жердiң тұрғыны беретiн ақпаратты пайдалану арқылы жүргiзiлетiн далалық зерттеудiң маңызды тәсiлi.

3. Эксперимент әдiсi – сол жергiлiктi жердегi отбасының немесе қоғамның әлеуметтiк ортасымен бiрге мейрамдарда, әр түрлi оқиғалардың iшiнде бiрге болу. Бұл тәсiл салт-дәстүрлердiң қандай ерекшелiктерi, қалай жүргiзiлетiнi, кiмдер қатысатыны жөнiнде көп мәлiметтi көзбен көруге мүмкiндiк бередi. Ал қажеттi жағдайда жергiлiктi халықтан белгiлi бiр салт-дәстүрдiң немесе қажеттi оқиғаның қалай орындалатынын сұрап, өз көзiмен көруге болады, бiрақ бұның жүргiзiлуi сахна түрiнде емес табиғи (шын болып жатқандай) жүргiзiлуi қажет.

Материалдарды зерттеу барысында қойылатын сұрақтардың алдын ала дайын болуы шарт. Заттар мен құбылыстарды тiркеп жазу қатаң тәртiппен орындалады. Еңбек процесiн бақылау, басқа да iс-әрекеттердiң маңызы мен мазмұнын тексерудiң негiзгi түрi ретiнде сақталыну қажет.

Әрбiр экспедицияда жергiлiктi халықтың киiмi, тұрғын үйi, материалдық мәдениеттiң өзге де заттарын жинақтау және тiркеу үшiн үлкен жұмыс атқарылады. Бұл үшiн суреттер, сызбалар, жоспарлар, JPS-те анықталатын координаттар – барлығы қамтылу қажет.

Елдi мекендердiң орналасу жоспарларын түсiру топография негiздерiн бiлудi талап етедi. Қазiргi этнографиялық экспедицияны фотоаппаратсыз немесе бейне камерасыз елестету қиын. Жалпы алғанда әрбiр этнограф объектiлер мен заттарды суретке түсiрудiң әрбiр қырларын бiлуi маңызды.

Экспедицияның негiзгi құжаттарына: күнделiк, дәптер, анкета, графикалық суреттер, бейне-дыбыс және фото-видео материалдары кiредi. Бұл құжаттар экспедиция аяқталған соң мұрағатқа тапсырылады.

Беттерi дұрыс нөмiрленген таза және түсiнiктi жазбалар, материалдың құндылығын көтерiп оның келесi кезектегi пайдалануын көп жеңiлдетедi.

Этнологиялық материалдарды жинақтау

Қазiргi кезде ертеден сақталынып келе жатқан көптеген жергiлiктi халықтың мәдениет ерекшелiктерi, аз уақыт iшiнде жоғалып бара жатыр. Этнографтар

ескерткіштерді зерттеуге қатысып қана қоймай, оларды қорғау жолдарын да қарастыру орынды. Бұл үшін коллекцияларды жинау және ескерткіштерді тіркеп отыру қажет.

Этнографиялық коллекцияларға алғашқы қойылатын талап – жиналатын экспонаттардың тиіптілігі болуы шарт (бір тарихи дәуір типіне немесе сол жергілікті жердің типіне жатуы).

Екінші талап – жеке экспонаттар жинақтау емес, заттар кешенін жинақтау. Мұндай жинау барысында халықтық мәдениеттің белгілі бір бөлігі немесе этностың анықталған бір жағы нақты көріне түседі. Егер де ертедегі жер өңдеу тәсілін зерттеу үшін еңбек құралдарына, өсімдік үлгілеріне назар аударылады. Мұның барлығы осы саладағы барлық жұмыс түрлерін, өндірістік процестің барлық кезеңдерін қамтуы қажет.

Жұмыс бағдарламасы этнографиялық материалдарды жинақтау бойынша тәжірибешілердің негізгі бағыттарын анықтау керек. Сонымен қатар бағдарламадағы тақырыптардың орналасуы, кафедрада жүргізілетін этнографиялық материалдарды жинау мен өндеуге қатысты арнайы курстардың мазмұнымен сәйкес келіп отыруы керек. Ереже бойынша, арнайы кәсіби археология мен этнография топтарының студенттері этнографиялық экспедиция ішінде негізгі құрамды құрайды. Соңғы кездері бірқатар университеттерде археология және этнографияға қатысты жобалар жүзеге асырылуда.

Белгілі мақсаттағы далалық жұмыстар этнографиялық зерттеулер жүргізуге көп көмегін тигізеді.

Этнограф далалық экспедиция барысында әр түрлі оқиғаларға кез болып, бағдарламадан тыс жұмыстарды қамтуға тура келеді. Мұндай жағдайда этнографтың тек өзінің шығармашылық қабілеті көмектесе алады. Ал этнограф үшін өзінің жұмыс барысында не бір жаңалықтарға кез болу немесе ашып көрсету қуантарлық жағдай.

Сұрақтар:

1. Халықтық білім дегеніміз не?
2. Халықтық білім түрлеріне тоқталыңыз.
3. Этнологиялық материалдарды жинақтау үшін қандай талаптар қажет?

Пайдаланған әдебиеттер:

1. Хамерсли М.П. Аткинсон. Этнография зеттеу принциптері.Төртінші басылым. Нұр-Сұлтан, Ұлттық аударма бюросы, 2020.400 с.
2. Арғынбаев Х.А. Қазақ отбасы: (қазақ отбасының кешегісі мен бүгінгісі жайындағы ғылыми-зерттеу еңбек). – Алматы: Қайнар, 1996. – 326 б.
3. Афанасьев В.Г. Системность и общество. – М.: Политиздат, 1980. – 236 с.

4. Арутюнов С.А., Рыжакова С.И. Культурная антропология. М.: ИЭА РАН, 2004. 216 с
5. Әжіғали С.Е.Ошанов Л.Ж. Тоқтабай А.У. Оразбек Е.Ж. Монғолия қазақтары этникалық тобын зерттеудің бағдарлама-сұрақнамасы. / Әжіғали С.Е.[т.б.] – Алматы: Тарих және этнология институты, 2004.- 48 б.
6. Арғынбаев Х.А. Қазақтың мал шаруашылығы жайындағы этнографиялық очерк. – Алматы: Ғылым, 1969. – 172 б.